

Ενεργός Πολίτης και Εκπαιδευτικά Προγράμματα Περιβαλλοντικών ΜΚΟ

Βασίλειος Ράπτης¹, Σοφία Χατζηλεοντιάδου²

1. Msc in Education, Φυσικός (ΠΕ4)

vkraptis@yahoo.gr

2. Δρ. Πολιτικός Μηχανικός (ΠΕ12), Μέλος ΣΕΠ-ΕΑΠ

shadji@ee.duth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά τη σχέση ενεργού πολίτη και εκπαιδευτικών προγραμμάτων μερικών από τις σημαντικότερες περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) στην Ελλάδα, μέσω της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου. Η μέθοδος εφαρμόστηκε σε κείμενα που έχουν συλλεχθεί το Μάρτιο του 2008 από τις ιστοσελίδες των υπόψη ΜΚΟ και περιγράφουν τα εκπαιδευτικά προγράμματά τους. Ειδικότερα, η έννοια ενεργός πολίτης διερευνήθηκε μέσα από τις κατηγορίες Ενημέρωση - Πληροφόρηση, Κριτική Σκέψη - Ευαισθητοποίηση, Συμμετοχή - Πρόληψη - Δράση. Από την ανάλυση προκύπτει ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα των υπόψη περιβαλλοντικών ΜΚΟ στοχεύουν στην ανάπτυξη του ενεργού πολίτη. Ωστόσο, καταγράφονται διαφοροποιήσεις ως προς την προώθηση επιμέρους κατηγοριών, γεγονός που ενδεχόμενα να οφείλεται και στο διαφορετικό χαρακτήρα των ΜΚΟ αναφορικά με τη στοχοθέτησή τους. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διατυπώσει μια πρόταση μελέτης του ρόλου της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που ασκείται μέσω των ΜΚΟ για την προώθηση του ενεργού πολίτη, ο οποίος αναμένεται ως τέτοιος να συμβάλλει στη διατήρηση των φυσικών πόρων και στην άσκηση κατάλληλων κοινωνικών δράσεων στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Περιβαλλοντική εκπαίδευση, ΜΚΟ, μη τυπική εκπαίδευση, ενεργός πολίτης, κοινωνία των πολιτών, ενημέρωση, πληροφόρηση, ευαισθητοποίηση, κριτική σκέψη, συμμετοχή, πρόληψη, δράση, αειφορία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι έννοιες της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (ΠΕ) και της εκπαίδευσης για την αειφορία συνδέονται άρρηκτα με την ανάπτυξη του ενεργού πολίτη και της κοινωνίας των πολιτών (Λιαράκου & Φλογαΐτη, 2007). Οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ στο πλαίσιο της πολυμορφικής δράσης τους, συμπεριλαμβανομένης και της εκπαιδευτικής, καλούνται να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη ενεργών πολιτών που δρουν υπέρ της αειφορικής και βιώσιμης ανάπτυξης με περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς όρους (Ψαλλιδάς κ.ά., 2005).

Ο εκπαιδευτικός ρόλος των περιβαλλοντικών ΜΚΟ αποτελεί διαχρονικά αντικείμενο έρευνας και πληροφορεί σχετικά με τη στοχοθέτησή τους και τις εκπαιδευτικές μεθόδους που χρησιμοποιούν. Για παράδειγμα τα εκπαιδευτικά προγράμματα της WWF-UK στοχεύουν στην αύξηση της γνώσης, την ενδυνάμωση της δέσμευσης προς τις αξίες της βιοποικιλότητας και την ενίσχυση της ικανότητας για εργασία προς τη διατήρηση του περιβάλλοντος. Όσον αφορά δε την παιδαγωγική

διαδικασία περιλαμβάνουν ένα συνδυασμό γνωστικών, συναισθηματικών και βουλευτικών στρατηγικών, προσδιορίζοντας τις ατομικές συμπεριφορές και στάσεις σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, τόσο στην προσωπική ζωή όσο και στο περιβάλλον που αυτή εντάσσεται (Fien et al., 2001). Στην Ολλανδία οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ δε συνεισφέρουν σημαντικά στην ενημέρωση των πολιτών σχετικά με το κλίμα, ενώ η αλληλεπίδραση περιβαλλοντικών ΜΚΟ και πολιτείας είναι σημαντική με άξονα πίεσης τη χρηματοδότηση που προέρχεται από το κράτος (Lise & Lise, 2002). Στη Γερμανία οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ απευθύνονται σε όλες τις ηλικίες μέσω προγραμμάτων τυπικής ή μη τυπικής εκπαίδευσης (Bolscho & Hauenschild, 2006), ενώ η πλειοψηφία μεταξύ 430 περιβαλλοντικών ΜΚΟ σε 32 παραθαλάσσια ευρωπαϊκά κράτη, συμμετέχει σε δραστηριότητες πληροφόρησης, εκπαίδευσης και ενημέρωσης ενισχύοντας μέσω αυτών την αναγνώριση της αξίας των εκστρατειών και την προσέλκυση μελών (Richards & Heard, 2005). Στην Ελλάδα, οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ εμφανίζουν σημαντική δράση σε σχέση με άλλες βαλκανικές χώρες και έχουν σχετικά μεγάλη εμπειρία στην αποδοτική αξιοποίηση πόρων για προγράμματα ΠΕ σε συνεργασία και με άλλους φορείς (π.χ., πανεπιστήμια) και την πολιτεία (Turnock, 2004). Επίσης επιδρούν σημαντικά στις ασκούμενες περιβαλλοντικές πολιτικές ενώ φαίνεται να δρουν αποτελεσματικά σε εθνικό επίπεδο διαφοροποιούμενες από τα κοινοβουλευτικά κόμματα και άλλες ομάδες, χρησιμοποιώντας συνδυασμό δράσεων όπως τοπική διαμαρτυρία, εκπαίδευση του κοινού, χρήση των ΜΜΕ, αξιοποίηση τοπικών αρχών και δικαστηρίων καθώς και την πίεση διεθνών οργανισμών (Close, 1998).

Στο παραπάνω πλαίσιο, η παρούσα εργασία επιχειρεί να μελετήσει τα εκπαιδευτικά προγράμματα ελληνικών περιβαλλοντικών ΜΚΟ αναφορικά με το εάν προωθούν την ανάπτυξη του ενεργού πολίτη. Σημειώνεται ότι η μετάβαση από την υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά δεν περνά μόνο μέσα από τη γνώση και την ενημέρωση για περιβαλλοντικά θέματα, καθώς αρκετές περιβαλλοντικές ΜΚΟ επιδιώκουν λανθασμένα περισσότερη γνώση για την "παραγωγή" περισσότερης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς (Kollmuss & Agyeman, 2002). Η σύνδεση μεταξύ γνώσης και δράσης αποτελεί κύριο σημείο πολιτικής παρέμβασης των περιβαλλοντικών ΜΚΟ και προϋποθέτει την κριτική της υφιστάμενης περιβαλλοντικής γνώσης και σχετικής πολιτικής, τη δημιουργία δικτύων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και τη διάδοση πληροφορίας και μεταφορά τεχνολογίας (Jasanoff, 1997).

Η χρήση της μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου, η οποία χρησιμοποιείται ως μεθοδολογία στην παρούσα εργασία, μπορεί να δώσει χρήσιμα στοιχεία σχετικά με το περιεχόμενο των περιβαλλοντικών προγραμμάτων εκπαίδευσης. Οι Norris & Jacobson (1998) μελετώντας 56 αναφορές προγραμμάτων εκπαίδευσης για την προστασία τροπικών οικοσυστημάτων με τη μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου, συμπεραίνουν ότι λιγότερα από τα μισά αποδείχθηκαν επιτυχημένα. Διαπίστωσαν επίσης ότι η εφαρμογή διαμορφωτικής ή απολογιστικής αξιολόγησης επιδρά θετικά στην επιτυχία των προγραμμάτων, ενώ αντίθετα άλλοι παράγοντες όπως ο χώρος διεξαγωγής, η χορηγία, ή η μορφή έκδοσης του υλικού για τη μετάδοση της πληροφορίας δε σχετίζονται με την επιτυχία των προγραμμάτων. Οι Jose & Lee (2007) χρησιμοποίησαν τη μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου για την αναζήτηση περιβαλλοντικής πληροφορίας στις ιστοσελίδες 200 εταιριών. Από την ανάλυση των δημοσιευμένων πληροφοριών προέκυψε ότι μόνο 140 εταιρίες περιείχαν περιβαλλοντικές πληροφορίες. Επίσης διαπιστώθηκε ότι η εθελοντική διάδοση

περιβαλλοντικής γνώσης είναι μεγαλύτερη στη δυτική Ευρώπη και στην Ιαπωνία σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η παρούσα εργασία αποτελεί τμήμα ευρύτερης έρευνας και διερευνά στοιχεία του ενεργού πολίτη στα εκπαιδευτικά προγράμματα μερικών από τις σημαντικότερες περιβαλλοντικές ΜΚΟ στην Ελλάδα μέσω της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου. Η επιλογή των οργανώσεων αυτών έγινε με κριτήριο την ύπαρξη αναλυτικής αναφοράς αποκλειστικά σε εκπαιδευτικά προγράμματα στις ιστοσελίδες τους. Το κριτήριο αυτό τηρήθηκε προκειμένου να είναι πιο αξιόπιστη η συλλογή υλικού αναφορικά με το περιεχόμενό του, οδήγησε ωστόσο σε αποκλεισμό από την ανάλυση περιβαλλοντικών ΜΚΟ με πλούσιες λοιπές δράσεις (π.χ. Greenpeace). Έτσι, οι οργανώσεις που επιλέχθηκαν είναι οι: ΜΟΜ, WWF, ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ, ΑΡΧΕΛΩΝ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΝΙΘΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ, ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ SOS, ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗΣ. Η ανάλυση περιεχομένου εφαρμόζεται σε κείμενα που περιγράφουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα των παραπάνω οργανώσεων.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται το εργαλείο της ανάλυσης περιεχομένου που κατασκευάστηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Ακολουθώς γίνεται παρουσίαση του τρόπου αξιοποίησής του και στη συνέχεια παρουσιάζονται και συζητούνται τα ευρήματα από τη χρήση του. Η εργασία ολοκληρώνεται με την εξαγωγή συμπερασμάτων και τη διατύπωση προτάσεων.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιείται κατά κανόνα στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες για τη μελέτη κειμένων στα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας. Η ανάλυση περιεχομένου υλοποιείται με την αναζήτηση μέσα στο κείμενο συγκεκριμένων λέξεων-εννοιών ή φράσεων, που απηχούν την παρουσία και νοηματοδοτούν συγκεκριμένη πληροφορία η οποία αναζητείται μέσα στο κείμενο (Krippendorff, 2004). Τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν είναι πολλά, καθώς πολλές φορές η έννοια μιας λέξης είναι διαφορετική σε διαφορετικό νοηματικό πλαίσιο, ενώ διαφορετικοί αναγνώστες μπορεί να της αποδώσουν άλλο νόημα. Για την κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση των παραπάνω προβλημάτων, συγκροτείται συγκεκριμένη λίστα ελέγχου, η οποία περιγράφει τις υπόψη λέξεις-έννοιες ή φράσεις με βάση τις οποίες προσδιορίζεται ο τρόπος κατηγοριοποίησης της πληροφορίας, στο πλαίσιο των αξόνων της έρευνας. Η λίστα ελέγχου μπορεί να ορίζεται είτε εξ αρχής (με βάση τη βιβλιογραφία και τους άξονες της έρευνας), είτε οι λέξεις- έννοιες να αναδύονται κατά την ανάγνωση του κειμένου. Η επιλογή της μεθόδου είναι ιδιαίτερα σημαντική και πρέπει να οδηγεί σε αξιόπιστα αποτελέσματα χωρίς προκαταλήψεις ή υπεραπλουστεύσεις που οδηγούν σε συμπεράσματα τα οποία είναι μειωμένης επιστημονικής αξίας (Bell, 1997).

Στην παρούσα εργασία κατασκευάστηκε μια λίστα ελέγχου εξ αρχής, προκειμένου να μελετηθεί ο άξονας ενεργός πολίτης στα κείμενα που έχουν αναρτήσει στις ιστοσελίδες τους οι υπόψη ΜΚΟ και περιγράφουν τα εκπαιδευτικά προγράμματά τους. Η λίστα βασίστηκε στο μοντέλο που εισήγαγαν οι Hines et al. (1986/87). Πιο συγκεκριμένα, ορίστηκαν κατηγορίες οι οποίες περιγράφουν χαρακτηριστικά του άξονα ενεργός πολίτης όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Στον ίδιο πίνακα παρατίθεται για κάθε κατηγορία και σχετική αναλυτική περιγραφή των λέξεων-

εννοιών, οι οποίες τη χαρακτηρίζουν και αποτελούν οδηγό για την ανίχνευσή της μέσα στο κείμενο.

Η συλλογή του υλικού έγινε στις 3 Μαρτίου του 2008 με σημείο εκκίνησης το δεσμό (link) που παραπέμπει στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (η ονομασία μπορεί να είναι διαφοροποιημένη από οργάνωση σε οργάνωση). Ακολούθως, το υλικό αντλήθηκε από σελίδες "κάτω" από το δεσμό Περιβαλλοντική εκπαίδευση, που αναφέρονται στα προσφερόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα. Καθώς κάθε ιστοσελίδα παρουσιάζει διαφορετικό σχεδιασμό, ακολουθήθηκε ένας ενιαίος τρόπος συλλογής των στοιχείων, ώστε να εξασφαλιστεί όσο το δυνατό ομοιογενές υλικό, όπως παρακάτω:

- αναφορικά με τη δομή και το περιεχόμενο των κειμένων, από κάθε οργάνωση επιλέχθηκε το βασικό κείμενο που περιγράφει τους στόχους της ΠΕ (συνήθως κάτω από το ομώνυμο link) και τα κείμενα που αναλύουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα.
- για κάθε οργάνωση δημιουργήθηκε ένα ενιαίο κείμενο (σε μορφή .doc) με ενιαία μορφοποίηση ώστε να διευκολυνθεί η εφαρμογή της μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου.
- στα κείμενα παρέμειναν εικόνες και άλλα γραφικά που υπήρχαν στα sites.
- σε κάθε κείμενο εφαρμόστηκε αρίθμηση γραμμών ώστε να είναι καθορισμένη η θέση της λέξης-έννοιας που εντοπίζεται κάθε φορά.

Ως μονάδα ανάλυσης ορίστηκε η λέξη με το εννοιολογικό της περιεχόμενο που αντιστοιχεί σε κάθε κατηγορία, όπως αυτό προσδιορίστηκε στον Πίνακα 1. Λόγω της ηλεκτρονικής μορφής του κειμένου υπήρχε διαθέσιμο το σύνολο των λέξεων του κειμένου για κάθε οργάνωση, οπότε και η καταμέτρηση των λέξεων – εννοιών για τις παραμέτρους / κατηγορίες του κάθε άξονα μπορούσε να αναχθεί σε ποσοστό % επί του συνόλου των λέξεων όσον αφορά την απόλυτη συχνότητα εμφάνισής τους.

Ο τρόπος αυτός ορισμού της μονάδας ανάλυσης εκτιμήθηκε ως περισσότερο αξιοκρατικός αφού δίνει τη δυνατότητα εφαρμογής του εργαλείου σε ανομοιογενή κείμενα, όπως είναι τα κείμενα των υπόψη οργανώσεων, από άποψη μεγέθους. Έτσι είναι σημαντικότερο για τα επιλεγμένα κείμενα να είναι ομοιογενή από πλευρά δομής και περιεχομένου (προσπάθεια η οποία καταβλήθηκε στο επίπεδο επιλογής των κειμένων) παρά μεγέθους. Εξάλλου, η ανομοιογένεια ως προς την τελευταία παράμετρο (μέγεθος) εξαλείφεται με τον υπολογισμό των συχνοτήτων εμφάνισης, μέσω των οποίων οι μετρήσεις κανονικοποιούνται ως προς το πλήθος των λέξεων κάθε οργάνωσης.

Πίνακας 1: Δομή της προτεινόμενης λίστας ελέγχου

Άξονας	Κατηγορίες	Περιγραφή λέξεων-εννοιών
Ενεργός πολίτης	Ενημέρωση – Πληροφόρηση: Η προσέγγιση περιβαλλοντικών θεμάτων σε γνωστικό επίπεδο	Αναφορές μπορεί να γίνονται σε λέξεις-έννοιες: Γνώσεις, ενημέρωση, πληροφόρηση, επιμόρφωση σχετικά με το: Φυσικό περιβάλλον - Οικοσυστήματα [Βιοτική Συνιστώσα (Τροφική αλυσίδα, τροφικά πλέγματα κλπ)], [Αβιοτική Συνιστώσα (Λιθόσφαιρα, υδρόσφαιρα, ατμόσφαιρα)], [Κλίμα], [Χλωρίδα και Βλάστηση], [Πανίδα] Ανθρωπογενές - Οικιστικό περιβάλλον [Πληθυσμός και οικονομικές δραστηριότητες], [Χρήσεις γης], [Ενέργεια], [Ανανεώσιμες / Εναλλακτικές και ήπιες πηγές ενέργειας]

<p>Κριτική Σκέψη –Ευαισθητοποίηση: Κριτική Σκέψη και στοχασμός: Ανάλυση ή θεώρηση ενός θέματος (ακόμη και εξέταση των πεποιθήσεων και στάσεων του ατόμου που έχουν σχηματιστεί σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό περιβάλλον), βασισμένη στην προσεκτική εξέταση πληροφοριών ή αποδείξεων NAAEE (2000). Ευαισθητοποίηση: Η συναισθηματική εμπλοκή του πολίτη αποτελεί προϋπόθεση για δράση. Οι Hungerford & Volk (1990), αναφέρουν ότι περιβαλλοντικά ευαίσθητος πολίτης είναι εκείνο το άτομο που έχει αντίληψη και ευαισθησία για το περιβάλλον, κατανόηση των λειτουργιών του, ικανότητες και ενεργό συμμετοχή στην επίλυση των προβλημάτων του.</p>	<p>Αναφορές μπορεί να γίνονται σε λέξεις-έννοιες: Κριτική σκέψη και στάση, ευαισθητοποίηση, κατανόηση περιβαλλοντικών θεμάτων, δημιουργία προβληματισμού, σκέψη για δράση, αναζήτηση τρόπων δράσης, κριτικός στοχασμός, αναζήτηση της προσωπικής ευθύνης και ρόλου, προσδιορισμός των δυνατοτήτων δράσης, εδραίωση της πεποίθησης για τη δυνατότητα δράσης.</p>
<p>Συμμετοχή – Πρόληψη - Δράση: Οποιασδήποτε μορφής ενέργεια που τοποθετεί τον πολίτη εκτός της ουδέτερης στάσης και της αποστασιοποίησης τον καθορίζει ως άτομο που συμμετέχει, προλαμβάνει και δρα. Σύμφωνα με τον Volk οι στρατηγικές δράσης ορίζονται ως εξής (Volk, 1998): <i>Οικοδιαχείριση:</i> άμεση δράση με στόχο να βελτιωθεί μια κατάσταση (π.χ. συλλογή απορριμμάτων, ανακύκλωση, δένδροφύτευση κλπ.). <i>Καταναλωτική δράση:</i> συνδέεται με την πράξη της αγοράς (ή της μη αγοράς) ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας και την αντίστοιχη οικονομική και ιδεολογική στήριξη ή μη στήριξη των παραγωγών τους (π.χ., μπουκιάζ, μειωμένη χρήση των προϊόντων). <i>Πειθό:</i> προσπάθεια που ασκεί ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων για να πείσει άλλα πρόσωπα ή ομάδες ότι μια ορισμένη δράση είναι σωστή (π.χ., επιστολές στο συντάκτη, μια πειστική ομιλία, μια διαφημιστική εκστρατεία). <i>Πολιτική δράση:</i> πίεση στις πολιτικές και κυβερνητικές αρχές και τους αντιπροσώπους τους προκειμένου να πειστούν για να λάβουν ορισμένα μέτρα. <i>Δικαστική δράση:</i> άσκηση των ένδικων μέσων για τη επίλυση περιβαλλοντικών ζητημάτων.</p>	<p>Αναφορές μπορεί να γίνονται σε λέξεις-έννοιες: Συμμετοχή, πρόληψη, δράση, συμμετοχή σε προγράμματα προστασίας άγριας χλωρίδας - πανίδας, υποστήριξη πρωτοβουλιών - περιβαλλοντικών οργάνωσεων, εθελοντισμός, προσφορά εθελοντικής, εργασίας, προετοιμασία για δράση, απόκτηση δεξιοτήτων, δεξιότητες, αναζήτηση πόρων, συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, κοινωνία των πολιτών, συμμετοχικές διαδικασίες, ανάπτυξη ικανοτήτων, εμπειρίες, προστασία φυσικής κληρονομιάς, περιβαλλοντική διαχείριση, αποκατάσταση υποβαθμισμένων περιοχών, δένδροφύτευσεις, πυροπροστασία, δασοπροστασία, χρήση φυσικών πόρων, αποδοτική χρήση - κατανάλωση ενέργειας, οικολογική καταναλωτική συνείδηση, ανακύκλωση</p>

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Με βάση την παραπάνω λίστα ελέγχου ανιχνεύτηκε η σχετική πληροφορία στα κείμενα των οργανώσεων. Ωστόσο, καθώς η ανάλυση περιεχομένου είναι αξιόπιστη όταν διαφορετικοί άνθρωποι αναλύουν το ίδιο κείμενο με τον ίδιο τρόπο (Weber, 1990), η διαδικασία επαναλήφθηκε από δυο ανεξάρτητους ερευνητές. Η διαδικασία αυτή είχε ως σκοπό να ελέγξει την αξιοπιστία της λίστας ελέγχου, δηλαδή εάν οι οδηγίες καταμέτρησης που τη συνοδεύουν εξασφαλίζουν *σταθερότητα* (ίδια αποτελέσματα σε επαναλαμβανόμενες προσπάθειες καταμέτρησης από το ίδιο πρόσωπο) και δυνατότητα *αναπαραγωγής* (ίδιο ή σχεδόν ίδιο αποτέλεσμα, όταν η κωδικοποίηση γίνεται από διαφορετικά πρόσωπα) (Stemler, 2001). Η αξιοπιστία του εργαλείου ανάλυσης είναι μετρήσιμη με το συντελεστή Kappa (Cohen, 1960). Με τιμές του συντελεστή Kappa από 0,61-0,80 η αξιοπιστία είναι ικανοποιητική, ενώ με τιμές από 0,81-1,00 είναι σχεδόν τέλεια. Η αξιολόγηση αξιοπιστίας για την υπόψη λίστα έδωσε τιμές Kappa > 0,95 για τη σταθερότητα και Kappa > 0,80 για τη δυνατότητα αναπαραγωγής.

Ακολούθως με βάση τις καταχωρίσεις των λέξεων-εννοιών που ανιχνεύτηκαν, έγινε ο υπολογισμός δύο συχνοτήτων:

– *Απόλυτη συχνότητα (ν)*: Προκύπτει από τον αριθμό των εμφανίσεων των λέξεων-εννοιών δια του συνολικού αριθμού των λέξεων του κειμένου. Αν για παράδειγμα σε

ένα κείμενο 2500 λέξεων για την κατηγορία Ενημέρωση – Πληροφόρηση εντοπίστηκαν 10 αναφορές, τότε $v_{\text{Ενημέρωση-Πληροφόρηση}} = \frac{10}{2500} \% \times 10 = 4,0\%$. Ο πολλαπλασιασμός x 10 γίνεται γιατί οι τιμές που προκύπτουν κατά μέσο όρο είναι μικρότερες της μονάδας.

– *Σχετική συχνότητα (f)*: Προκύπτει από τον αριθμό των εμφανίσεων μιας κατηγορίας δια του συνολικού αριθμού εμφανίσεων των κατηγοριών. Αν για παράδειγμα σε ένα κείμενο καταγράφηκαν 10 αναφορές για την Ενημέρωση – Πληροφόρηση, 4 για την Κριτική Σκέψη – Ευαισθητοποίηση και 6 για τη συμμετοχή – Πρόληψη – Δράση, τότε σε σύνολο 20 αναφορών υπολογίζεται,

$$f_{\text{Ενημέρωση-Πληροφόρηση}} = \frac{10}{20} \% = 50,0\%.$$

Στους Πίνακες 2 και 3 παρουσιάζονται οι απόλυτες και σχετικές συχνότητες που υπολογίστηκαν για τις υπόψη οργανώσεις, αντίστοιχα. Επίσης, στο Γράφημα 1 παρουσιάζονται οι μέσες σχετικές συχνότητες (f) όλων των οργανώσεων για κάθε κατηγορία.

Πίνακας 2: Οι απόλυτες συχνότητες (v)

ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ – ΑΠΟΛΥΤΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ x 10 (v)										
ΜΚΟ / ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΜΟm	WWF	ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ	ΑΡΧΕΛΩΝ	ΕΕ	ΕΕΓf	ΟΡΝΙΘΟΛΟΓΙΚΗ	MedSOS	ΟΕΑ	ΣΥΝΟΛΑ ΑΝΑ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟ
Ενημέρωση - Πληροφόρηση	5,7% 14/2454 ¹	3,9% 10/2533	9,8% 11/1124	3,6% 3/832	7,5% 10/1341	3,4% 6/1776	6,4% 21/3267	12,4% 6/484	8,3% 12/1449	6,1% 93/15260
Κριτική Σκέψη - Ευαισθητοποίηση	2,9% 7/2454	3,2% 8/2533	5,3% 6/1124	4,8% 4/832	2,2% 3/1341	4,5% 8/1776	1,8% 6/3267	6,2% 3/484	6,2% 9/1449	3,5% 54/15260
Συμμετοχή – Πρόληψη - Δράση	5,7% 14/2454	3,9% 10/2533	7,1% 8/1124	0,0% 0/832	3,7% 5/1341	9,6% 17/1776	1,8% 6/3267	12,4% 6/484	5,5% 8/1449	4,8% 74/15260
Σύνολο ανά ΜΚΟ	14,3% 35/2454	11,1% 28/2533	22,2% ² 25/1124	8,4% 7/832	13,4% 18/1341	16,3% 29/1776	10,1% 33/3267	31,0% 15/484	19,3% 28/1449	15260 ³

¹Ο αριθμός λέξεων στην προκειμένη περίπτωση για την οργάνωση ΜΟm

²Με σκίαση έχουν σημειωθεί οι μεγαλύτερες τιμές ανά κατηγορία

³Το σύνολο των λέξεων για όλες τις οργανώσεις είναι ίσος με 15260

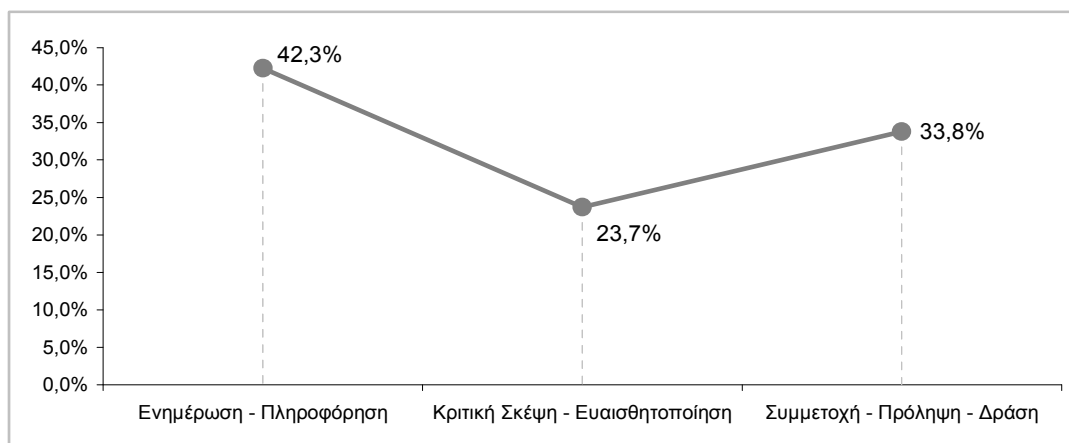
Πίνακας 3: Οι σχετικές συχνότητες (f)

ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ – ΣΧΕΤΙΚΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (f)										
ΜΚΟ / ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΜΟm	WWF	ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ	ΑΡΧΕΛΩΝ	ΕΕ	ΕΕΓΦ	ΟΡΝΙΘΟΛΟΓΙΚΗ	MedSOS	ΟΕΑ	ΣΥΝΟΛΑ ΑΝΑ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟ
Ενημέρωση - Πληροφόρηση	40,0% ¹	35,7%	44,0%	42,9%	55,6%	19,4%	63,6%	40,0%	41,4%	42,5%
	14/35 ²	10/28	11/25	3/7	10/18	6/31	21/33	6/15	12/29	93/221
Κριτική Σκέψη - Ευαισθητοποίηση	20,0%	28,6%	24,0%	57,1%	16,7%	25,8%	18,2%	20,0%	31,0%	23,7%
	7/35	8/28	6/25	4/7	3/18	8/31	6/33	3/15	9/29	54/221
Συμμετοχή - Πρόληψη - Δράση	40,0%	35,7%	32,0%	0,0%	27,8%	54,8%	18,2%	40,0%	27,6%	33,8%
	14/35	10/28	8/25	0/7	5/18	17/31	6/33	6/15	8/29	74/221
Σύνολο ανά ΜΚΟ	15,8%	12,7%	11,3%	3,2%	8,1%	14,0%	14,9%	6,8%	13,1%	221 ³
	35/221	28/221	25/221	7/221	18/221	31/221	33/221	15/221	29/221	

¹Ποσοστό επί του συνόλου των εμφανίσεων για τις τρεις κατηγορίες

²Το σύνολο των εμφανίσεων για τις τρεις παραμέτρους

³Το σύνολο των εμφανίσεων για τις τρεις κατηγορίες σε όλες τις οργανώσεις

Γράφημα 1: Οι μέσες σχετικές συχνότητες (f) όλων των οργανώσεων για κάθε κατηγορία

Από τον υπολογισμό των συνολικών συχνοτήτων εμφάνισης (βλ. Πίνακες 2, 3 και Γράφημα 1) σχολιάζονται τα παρακάτω:

– σε όλα τα εκπαιδευτικά προγράμματα των περιβαλλοντικών ΜΚΟ που εξετάστηκαν, επιδιώκεται η ανάπτυξη του ενεργού πολίτη βάση και των τριών κύριων χαρακτηριστικών του, όπως αυτά ορίστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Η τάση αυτή παρατηρείται και στα εκπαιδευτικά προγράμματα άλλων ΜΚΟ, όπως της WWF-UK (Fien et al., 2001) η οποία αναφέρει τον ενεργό πολίτη στους μακροπρόσθετους στόχους των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της.

– παρατηρείται μια γενική τάση να υπερισχύουν οι αναφορές στην ενημέρωση-πληροφόρηση, έναντι αυτών που αφορούν στην κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση. Η τάση αυτή καταγράφεται και σε άλλες μελέτες σχετικά με το περιεχόμενο και τη στοχοθέτηση περιβαλλοντικών ΜΚΟ (Kollmuss & Agyeman, 2002· Richards & Heard, 2005). Η UNESCO (1997) αναφέρει ότι συχνά η ΠΕ παραμένει αγκιστρωμένη σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο όπου κυριαρχούν τα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης που προκαλούν πολλά από τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Έτσι, η έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης η οποία μπορεί να οδηγήσει στην υπέρβαση τέτοιου τύπου εννοιολογικών εγκλωβισμών. Επιπλέον μπορεί να υποστηρίξει τη σύνδεση νέων πληροφοριών (π.χ., ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων) με τις υπάρχουσες γνώσεις και εμπειρίες του ατόμου (NAAEE, 2000). Σύμφωνα με τις Παπαδοπούλου και Κουδούνη (2006) η ίδια τάση παρατηρείται και στα σχολικά προγράμματα με υπερίσχυση των γνωστικών στόχων. Σημειώνεται ότι η κατηγορία κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση είναι μικτή καθώς περιλαμβάνει τον κριτικό στοχασμό και τη συναισθηματική εμπλοκή. Αν διαχωριστούν οι δύο παράγοντες, η συχνότητα εμφάνισης της κριτικής σκέψης μειώνεται ακόμη περισσότερο. Συγκεκριμένα η κριτική σκέψη εμφανίζει $f=36%$, ενώ η ευαισθητοποίηση $f=64%$.

– μεγαλύτερη βαρύτητα σε σχέση με την κριτική σκέψη, δίνεται στη συμμετοχή-πρόληψη-δράση. Όπως υποστηρίζει η NAAEE (2000), η ΠΕ στοχεύει σε μια δημοκρατική κοινωνία όπου οι περιβαλλοντικά εγγράμματοι πολίτες δρουν με δημιουργικότητα και υπευθυνότητα, ενώ οι Skanavis et al. (2005) αναφέρουν ότι η μάθηση ελεύθερης επιλογής οδηγεί σε περισσότερο υπεύθυνη περιβαλλοντική στάση και στην προσωπική εμπλοκή - συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

– από τον υπολογισμό των επιμέρους συχνοτήτων εμφάνισης για κάθε οργάνωση (Πίνακες 2 και 3) παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στη συχνότητα αναφορών στις κατηγορίες του άξονα ενεργός πολίτης. Αυτό μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική στοχοθέτηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και τη φιλοσοφία των οργανώσεων. Ωστόσο, ο άξονας ενεργός πολίτης στον οποίο εστιάζεται η παρούσα εργασία μπορεί να θεωρηθεί σε σημαντικό βαθμό ανεξάρτητος της θεματολογίας, γεγονός που επιτρέπει τη συγκριτική εξέταση των συχνοτήτων που παρατηρήθηκαν και την καταγραφή τάσεων ως εξής:

– οι μεγαλύτερες συχνότητες εμφανίσεων των υπόψη κατηγοριών παρατηρούνται για τις οργανώσεις ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ SOS (βλ. Πίνακα 2, στήλη MedSOS), ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ, ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗΣ (βλ. Πίνακα 2, στήλη ΟΕΑ). Το γεγονός αυτό, μπορεί να είναι πιθανή ένδειξη της δυναμικής τους για την ανάπτυξη ενεργών πολιτών. Σημειώνεται ότι ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ SOS και η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗΣ στεγάζονται στον ίδιο χώρο και αυτό πιθανώς να επηρεάζει τη φιλοσοφία των δύο οργανώσεων.

– η ισορροπία συχνοτήτων που εμφανίζει το κείμενο της WWF πιθανώς αποτελεί βαθμό μιας καλύτερης προσέγγισης της έννοιας του ενεργού πολίτη. Αυτό είναι σύμφωνο με όσα αναφέρουν οι Fien et al. (2001) για τα προγράμματα της WWF-UK τα οποία έχουν ως στόχο τον ενεργό πολίτη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η ανάλυση του πληροφοριακού υλικού που έχουν αναρτήσει στις ιστοσελίδες τους (μέχρι το Μάρτιο 2008) ελληνικές περιβαλλοντικές ΜΚΟ και αφορά στα εκπαιδευτικά προγράμματά τους. Από τη συστηματική συλλογή του υλικού από τις ιστοσελίδες και την οργάνωση κατάλληλης λίστας ελέγχου, ανιχνεύτηκαν στο υλικό αυτό λέξεις-έννοιες ενδεικτικές της προώθησης των τριών κύριων χαρακτηριστικών του ενεργού πολίτη, όπως ορίστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας (ενημέρωση-πληροφόρηση, κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση, συμμετοχή-πρόληψη-δράση).

Από την ανάλυση των συχνοτήτων εμφάνισης των λέξεων-εννοιών φαίνεται ότι οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ στην Ελλάδα στοχεύουν στην ανάπτυξη του ενεργού πολίτη μέσω των εκπαιδευτικών τους προγραμμάτων. Γενικά υπερτερεί σε αναφορές η ενημέρωση-πληροφόρηση, ακολουθεί η συμμετοχή – πρόληψη - δράση και έπεται η κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση με το μικρότερο ποσοστό εμφάνισης. Οι αρκετές αναφορές στη συμμετοχή – πρόληψη - δράση είναι σε συμφωνία με την έννοια του ενεργού πολίτη όπως αυτή προσδιορίζεται στη βιβλιογραφία. Ωστόσο, οι σημαντικά λιγότερες αναφορές στην κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση δημιουργούν εύλογο προβληματισμό. Στο σημείο αυτό αναδύεται η ανάγκη για ενίσχυση της κριτικής σκέψης και του προβληματισμού ώστε να αποφεύγεται η άκριτη αποδοχή των κυρίαρχων πολιτικών και ιδεολογιών. Οι διαφοροποιήσεις στη συχνότητα αναφορών στα χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη από τη μια οργάνωση στην άλλη, πιθανώς να προκύπτει από τη διαφορετική στοχοθέτηση, σχεδιασμό και φιλοσοφία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή/και των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, αποτελεί ωστόσο μια πρώτη ένδειξη της παρουσίας της σχετικής πληροφορίας.

Τα ευρήματα της παρούσας εργασίας υπόκεινται σε περιορισμούς που τίθενται από το επίπεδο της ανάπτυξης των ιστοσελίδων από όπου αντλήθηκε το υλικό, μέχρι τις παραδοχές επιλογής των ΜΚΟ, αλλά και των χαρακτηριστικών του ενεργού πολίτη που ανιχνεύτηκαν. Διατυπώνει ωστόσο μια πρόταση προς την κατεύθυνση του δυναμικού εμπλουτισμού της στοχοθέτησης των προγραμμάτων προς μια κατεύθυνση ανάπτυξης του ενεργού πολίτη ακόμα και αν ο κύριος στόχος τους είναι περιορισμένος όπως η προστασία ενός συγκεκριμένου είδους χλωρίδας ή πανίδας. Μέσα από τη σκέψη και δράση αυτού της κοινωνίας ενεργών πολιτών αναμένεται να διαφυλαχθούν οι φυσικοί πόροι στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bell J. (1997). *Μεθοδολογικός Σχεδιασμός Παιδαγωγικής και Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: Gutenberg.
- Bolscho D. & Hauenschild K. (2006). From environmental education to Education for Sustainable Development in Germany. *Environmental Education Research*, Vol. 12, No. 1.
- Close D. H. (1998). Environmental NGOs in Greece: The Achelöos campaign as a case study of their influence. *Environmental Politics*, Vol. 7, No. 2.
- Cohen J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 20.
- Fien J., Scott W. & Tilbury D. (2001). Education and Conservation: lessons from an evaluation. *Environmental Education Research*, Vol.7, No. 4.

- Hines J. M., Hungerford H. R. & Tomera A. N. (1986/87). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behaviour: A meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, Vol.18.
- Hungerford H. & Volk. T. (1990). Changing Learner Behavior through Environmental Education. *Journal of Environmental Education*, Vol. 21, No.3.
- Jasanoff S. (1997). NGOs and the environment: from knowledge to action. *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 3.
- Jose A. & Lee S. M. (2007). Environmental Reporting of Global Corporations: A Content Analysis based on Website Disclosures. *Journal of Business Ethics*, Vol.72.
- Kollmuss A. & Agyeman J. (2002). Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?. *Environmental Education Research*, Vol. 8, No. 3.
- Krippendorff K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lise B & Lise W. (2002). *Climate Change, Environmental NGOs and Public Awareness in the Netherlands: Perceptions and Reality* [Ανασύρθηκε τον Ιούλιο 2008 από http://www.feem.it/web/activ/_wp.html].
- NAAEE (2000). *Environmental Education Materials-Guidelines for Excellence Workbook-Bridging Theory & Practice*, Rock Spring.
- Norris, K. S. & Jacobson S. K. (1998). Content analysis of tropical conservation education programs: elements of success. *The Journal of Environmental Education*, Vol. 30, No. 1.
- Richards JP. & Heard J. (2005). European Environmental NGOs: Issues, Resources and Strategies in Marine Campaigns. *Environmental Politics*, Vol.14, No. 1.
- Skanavis C, Sakellari M. & Petreniti V. (2005). The potential of free-choice learning for environmental participation in Greece. *Environmental Education Research*, Vol. 11, No. 3.
- Stemler S. (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, Vol. 7, No. 17.
- Turnock D. (2004). The Role of NGOs in Environmental Education in South-eastern Europe. *International Research in Geographical and Environmental Education*, Vol. 13, No. 1.
- UNESCO – Institute for Education (1997). *Adult environmental education: awareness and environmental action*. 6a Adult environmental education, Fifth International Conference on Adult Education (CONFINTEA V), Hamburg.
- Volk T. (1998). Integration and Curriculum Design. In H.R. Hungerford, W. J Bluhm, T. L. Volk & J.M. Ramsey (eds.): *Essentials Readings in Environmental Education*. Illinois: Stipes Publishing.
- Weber R. P. (1990). *Basic Content Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Λιαράκου Γ. & Φλογαΐτη Ε. (2007). *Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*. Αθήνα: Νήσος.
- Παπαδοπούλου Π. & Κουδούνη Γ. (2006). Η οπτική της αειφορίας στα προγράμματα ΠΕ – Η κοινωνική δικαιοσύνη και το οικολογικό αποτύπωμα. Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπ/σης, ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Ψαλλιδάς Β., Καρράς Κ., Καλαϊτζίδης Δ., Δημόπουλος Δ., Μαρινάκη Α., Θηβαίου Ι., Μίχου Τ. & Σιμιτζής Τ. (2005). Η επίδραση του σχολείου και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στη νεολαία. Πρακτικά 1ου Συνεδρίου Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αιγαίου.